

Долженков О.О.

Виміри сучасної демократії

УДК 323.2

Долженков О.О.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук
і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Статтю присвячено проблемам концептуалізації сучасної демократії. Проаналізовано основні виміри демократії в сучасному світі. Наголошено на системному зв'язку демократії та лібералізму.

Ключові слова: демократія, теорія демократії, політика, політичні інститути.

Статья посвящена проблемам концептуализации современной демократии. Проанализированы основные измерения демократии в современном мире. Акцентировано на

системной связи демократии и либерализма.
Ключевые слова: демократия, теория демократии, политика, политические институты.

The article is devoted to problems of conceptualization of modern democracy. We analyzed the main measure of democracy in the modern world. Emphasizing the communication system of democracy and liberalism

Key words: democracy, democratic theory, politics, political institutions.

Постановка проблеми. Демократія – одна з найбільш вживаних категорій політичної науки, яка не знайшла загальноприйнятної концептуалізації. На підтвердження цього лише перерахуємо епітети, що найчастіше вживаються в політичній науці щодо демократії: пряма, представницька, класична, ліберальна, неліберальна, плюралістична, елітарна, народна, егалітарна, розвиваюча, протективна, партиципаторна, електоральна, делегативна, плебісцитарна, марксистська, буржуазна й навіть тоталітарна. Усього, за спостереженням Д. Кольє і С. Левитського, різні політологи виділяють до 550 типів, підтипів і відповідних визначень демократії [1]. Здається, що набагато простіше придумати нові найменування для кожного випадку «відхилення» політичної системи від передбачуваного еталона демократії, ніж розробити чітку концептуалізацію.

Серед причин – те, що демократія найчастіше постає у двох основних іпостасях: як наукова категорія і як інструмент політики. При цьому обидва уявлення не існують паралельно, вони взаємопов'язані. Подібний взаємовплив привносить значний елемент спотворення в смислове наповнення концепту демократії. Тому, на нашу думку, варто докладніше розглянути зазначену проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В Україні наявна певна кількість наукових досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам феномена демократії. Зокрема, можна назвати праці Ф. Барановського, М. Буника, А. Грамчук, Н. Гедікової, В. Дергачова, М. Лукашевича, Ф. Рудича та інших. Однак постійна експлуатація цього поняття на рівні буденної свідомості, переважання емоційних і часто некомпетентних оцінок поступово вихлощують науковий зміст концепту демократії. Тим паче теорія демократії не має єдиного наукового джерела. Її витoki простежуються в працях теоретиків Античності (Платон, Арістотель, Перікл, Цицерон та ін.), Нового часу (Ш. Монтеск'є, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо), великий внесок у її становлення був зроблений батьками-засновниками США (Т. Джефферсон, А. Гамільтон, Д. Медісон, Дж. Джей,

Б. Франклін). Сучасна демократична теорія представлена безліччю шкіл і напрямів, кожен із яких володіє солідною методологією й користується значним авторитетом серед певних сегментів наукової спільноти [2]. Виник певний стійкий екілібріум конкуруючих напрямів дослідження демократії, які не поспішають зливатися в єдину теорію. Труднощі теоретичного осмислення демократії призвели до того, що ця наукова категорія перейшла в розряд «концептних натяжок». Це словосполучення було запропоновано одним із класиків політичної науки Дж. Сарторі, який відзначив: «...чим більший світ, тим активніше ми вдаємося до розтягування концептів, тобто до розпливчатої, аморфної концептуалізації <...> Результатом таких натяжок виявляється те, що придбання з точки зору зони охоплення, як правило, обертаються втратами в плані змістовної точності» [3, с. 69].

Метою статті є аналіз сучасної демократії за допомогою виявлення та розгляду тих іпостасей, у яких вона постає в сучасних умовах, розробка робочої моделі демократії, яка не претендує на універсальність, проте може бути придатною для дослідження сучасних політичних режимів і їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Політичну демократію можна визначити як спосіб існування політичного порядку й функціонування політичних практик, як принцип організації політичного простору в цілому.

Вважаємо за доцільне виділити чотири основні виміри сучасної демократії: конституційний, інституціональний, електоральний, а також стану забезпеченості прав і свобод людини.

Демократія як конституційна система. Уявлення про демократію як про конституційну систему, або систему правління, широко поширене як у сучасній науці, так і в повсякденній свідомості. Звичними стали такі словосполучення, як «президентська демократія», «парламентська демократія» тощо. У цьому випадку уявлення про демократію виходить за межі категорії політичного режиму, які жорстко відведені їй вітчизняною традицією правознавства та суспільствознавства, і

зрощується з формою правління як певною сукупністю та правовим положенням органів державної влади, конституційної структури й порядку їх формування. Саме тому, торкаючись демократії, ми говоримо саме про систему правління як поєднання формальної конституційної структури органів державної влади й демократичних елементів: виборності, принципу поділу влади, демократичних методів владарювання, інших процедурних аспектів, відповідного ціннісного наповнення.

Демократія як інституціональна система. Ще з античних часів простежуються спроби розробки напряму політичної науки, який, слідуючи за Д. Сарторі, прийнято назвати «порівняльним конституційним інженірингом», тобто дослідницьким пошуком форм і різновидів політичних інститутів, які найбільшою мірою задовольняли б вимоги суспільства щодо справедливого й ефективного управління.

У ході розвитку суспільних наук окреслилися два основні підходи до розуміння характеру й сутності політичних інститутів: юридичний і соціологічний [4, с. 145]. Вони органічно взаємопов'язані, причому формально-легальне трактування логічно постає із соціологічного. Будь-які формальні інститути (наприклад, політична влада, система реалізації народного суверенітету або система права) ґрунтуються на принципі регулювання поведінки та примусу до виконання, є певними «правилами гри», легальними рамками. С. Кревфорд зазначає: «Інститути – це стійкі регулярності людської поведінки в ситуаціях, структурованих правилами, нормами й загальними стратегіями, які конститууються й реконститууються людською взаємодією в частих і повторюваних ситуаціях» [5, с. 582].

Не можна зводити всю сукупність політичних інститутів лише до формальних правил. Надзвичайно важливим, на нашу думку, є розрізнення формальних і неформальних політичних інститутів, що є плідним дослідницьким напрямом. На думку відомих теоретиків неформальної інституціоналізації В. Меркеля і А. Круасан, існує два основні види інституціоналізації: прийняття конституції й політично керовані процеси формування інститутів (політична інженерія або цілеспрямоване інституційне будівництво); встановлення та інституціоналізація неформальних правил і практик політичної гри [6, с. 20]. Ступінь переважання того чи іншого типу інституціоналізації передбачає формування або демократичного (у разі переважання формальних інститутів), або «дефектного», недемократичного (у разі переважання неформальних інститутів), політичного устрою. Формальні інститути – це конституції, статuti, закони й адміністративні норми. Вони детермінують формальні структури політичної системи й механізми легітимації влади. Неформальні інститути включають в себе звичаї, традиції, моральні цінності, релігійні переконання, а також культуру в цілому. Крім того, до

неформальних політичних інститутів треба зараховувати групи інтересів і тиску, лобістські структури, нелегальні цивільні асоціації, корупцію, кланові, мафіозні, корпоративні структури та клієнтелли.

Важливо відзначити, що неформальні інститути часто надають деяку еластичність політичній системі, тому що дозволяють приймати певні рішення в обхід рутинізованих формальних механізмів. Проте очевидним є й те, що така функція неформальних інститутів є достатньо нешкідливою тільки тоді, коли останнє слово в прийнятті найважливіших рішень все-таки залишається за формальними інститутами.

М. Дюверже зробив значний внесок у політичну науку, зв'язавши поняття «політичний інститут» і «політичний режим»: «Сукупність політичних інститутів, що діють у країні в цей момент, становить «політичний режим»: у якомусь сенсі політичні режими – це сузір'я, зірками в яких є політичні інститути» [7, с. 647].

Демократія як інституціональна система, таким чином, повинна розумітися як сукупність політичних інститутів, що забезпечують реалізацію демократичного ідеалу. Звідси можна вивести поняття інституційної інфраструктури демократії, або інституційного дизайну, – формального каркаса, на якому тримається демократична політична система. Широке розуміння інституційного каркасу демократії включає не тільки організаційні структури, а й увесь комплекс організуючих взаємодію людей принципів, у тому числі цінності, традиції, установки, інші аспекти психологічного життя. Відповідно, політичні режими, що формально характеризуються як демократії, проте в яких відсутні або слаборозвинені найважливіші інститути чи переважає неформальна інституціоналізація, можуть бути віднесені до дефектних демократій.

Демократія як електоральний механізм. Видатний політолог і соціолог С. Липсет підходив до сутності демократії таким чином: «Демократія в складному суспільстві може бути визначена як політична система, що забезпечує регулярну конституційну можливість зміни урядовців, і соціальний механізм, що дозволяє максимально великій частині населення впливати на прийняття основних політичних рішень шляхом вибору між претендентами на зайняття політичних позицій» [8, с. 27]. Із цього визначення постає, що принцип реалізації влади народу в сучасних умовах формалізується за допомогою таких інститутів: 1) виборність органів державної влади та місцевого самоврядування; 2) безпосереднє волевиявлення громадян (референдуми, плебісцити, електронна демократія); 3) принцип підзвітності та громадського контролю.

Принцип виборності, безсумнівно, є одним зі стрижневих у сучасних демократіях. Його зміст полягає у визнанні необхідності заміщення ключових владних позицій на державному та міс-